

ISSN: 1814 - 6961
E-ISSN: 2788-9718

ОТАН ТАРИХЫ

ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2022, № 3 (99)

3 /2022

Құрылтайшы:

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
Ғылым Комитеті
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты

Бас редакторы:

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы

Редакциялық алқа:

Абдырахманов Т.А. (Бішкек, Қырғызстан), Аблажей Н.Н. (Новосибирск, Ресей), Аяған Б.Г. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Әбусейітова М.Х. (Алматы, Қазақстан), Әбіл Е.А. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Әжіғали С. (Алматы, Қазақстан), Әлімбаев Н. (Алматы, Қазақстан), Жұмағұлов Қ.Т. (Алматы, Қазақстан), Көмеков Б.Е. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Кудряченко А.И. (Киев, Украина), Любичанковский С.В. (Орынбор, Ресей), Мұқтар Ә. (Атырау, Қазақстан), Петер Финке (Цюрих, Швейцария), Смағұлов О.С. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Сыдықов Е.Б. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Уяма Томохико (Саппоро, Жапония)

Жауапты редактор:

Құдайбергенова Айжамал Ибрагимқызы

Ғылыми редактор:

Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы

Жауапты хатшы

Мурзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Техникалық хатшылар:

Зікірбаева В.С., Бауыржан С.

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы,
Алматы қ., Шевченко көшесі, 28
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
«Отан тарихы» журналының редакциясы

Сайтқа сілтеме: <https://otan.history.iie.kz>

Тел.: +7 (727) 272-46-54.

E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде
1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж куәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге
түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

Учредитель:
Министерство Образования и науки Республики казахстан
Комитет Науки
Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова

Главный редактор:
Кабульдинов Зиябек Ермуханович

Редакционная коллегия:
Абдырахманов Т.А. (Бишкек, Кыргызстан), Аблажей Н.Н. (Новосибирск, Россия), Аяган Б.Г. (Нур-Султан, Казахстан), Абусейтова М.Х. (Алматы, Казахстан), Абил Е.А. (Нур-Султан, Казахстан), Ажигали С. (Алматы, Казахстан), Алимбай Н. (Алматы, Казахстан), Жумагулов К.Т. (Алматы, Казахстан), Кумеков Б.Е. (Нур-Султан, Казахстан), Кудряченко А.И. (Киев, Украина), Любичанковский С.В. (Оренбург, Россия), Мухтар А. (Атырау, Казахстан), Петер Финке (Цюрих, Швейцария), Смагулов О.С. (Нур-Султан, Казахстан), Сыдыков Е.Б. (Нур-Султан, Казахстан), Уяма Томохико (Саппоро, Япония)

Ответственный редактор
Кудайбергенова Айжамал Ибрагимовна

Научный редактор
Козыбаева Махаббат Маликовна

Ответственный секретарь
Мурзаходжаев Куаныш Мадиевич

Технический секретарь
Зикирбаева В.С., Бауыржан С.

Адрес редакции:
050100, Республика Казахстан,
г. Алматы, ул. Шевченко, 28
Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова
Редакция журнала «Отечественная история»

Ссылка на сайт: <https://otan.history.iie.kz>
Тел.: +7 (727) 272-46-54.
E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал в Министерстве информации и общественного согласия Республики Казахстан
Зарегистрирована 9 марта 1998 г., имеет свидетельство N 158-Ж.

При перепечатке статей, съемке на микрофильмах и других копиях обязательно
делается ссылка на журнал.

Founder:

Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan
Committee of Science
Institute of History and Ethnology named after Ch.Ch. Valikhanov

Chief editor

Kabuldinov Ziyabek Yermukhanovich

Members of editorial board:

Abdyrakhmanov T.A. (Bishkek, Kyrgyzstan), Ablazhey N.N. (Novosibirsk, Russia), Ayagan B.G. (Nursultan, Kazakhstan), Abuseitova M.H. (Almaty, Kazakhstan), Abil E.A. (Nur-Sultan, Kazakhstan), Azhigali S. (Almaty, Kazakhstan), Alimbay N. (Almaty, Kazakhstan), Zhumagulov K.T. (Almaty, Kazakhstan), Kumekov B.E. (Nur-Sultan, Kazakhstan), Kudryachenko A.I. (Kiev, Ukraine), Lyubichankovsky S.V. (Orenburg, Russia), Mukhtar A. (Atyrau, Kazakhstan), Peter Finke (Zurich, Switzerland), Smagulov O.S. (Nur-Sultan, Kazakhstan), E.B. Sydykov (Nur-Sultan, Kazakhstan), Uyama Tomohiko (Sapporo, Japan)

Executive Editor

Kudaibergenova Aizhamal Ibragimovna

Scientific Editor

Kozybayeva Makhabbat Malikovna

Executive Secretary

Murzakhodzhayev Kuanysh Madievich

Technical secretary

Zikirbayeva V.S., Bauyrzhan S.

Editorial office address:

050100, Republic of Kazakhstan,
Almaty, Shevchenko str., 28
Institute of History and Ethnology named after Ch.Ch. Valikhanov
Editorial board of the magazine «History of the homeland»

Link to the website: <https://otan.history.iie.kz>

Tel.: +7 (727) 272-46-54.

Email address: otanhistory@gmail.com .

Journal in the Ministry of Information and public consent of the Republic of Kazakhstan
registered on March 9, 1998, has certificate No. 158-Zh.

When reprinting articles, shooting on microfilm and other copies,
a link to the magazine is necessarily made.

ДЕРЕКТАНУ ЖӘНЕ ТАРИХНАМА
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ИСТОРИОГРАФИЯ
SOURCE STUDING AND HISTORIOGRAPHY

FTAMP 03.81.51

DOI 10.51943/1814-6961_2022_3_5

ЕСКІ ЖӘДІГЕРЛЕРДЕГІ АРАБГРАФИКАЛЫ ЭПИГРАФИКАЛЫҚ ДЕРЕКТЕР
(ҚР МОМ МАТЕРИАЛДАРЫ НЕГІЗІНДЕ)

Белтенов Жасұлан Мәзуләұлы^{1*}

¹Қазақстан Республикасы Мемлекеттік орталық музейі, Қазақстан, Алматы қ.

*Автор корреспондент
E-mail: zhassbell@mail.ru

Түйіндеме. Мақалада автор Қазақстан Республикасы Мемлекеттік орталық музейі қорындағы 9 сақтам бірлік арабграфикалы ағаш, сүйек және темір жәдігерлердегі жазбаларды зерттеу нысанына алады. Хронологиялық тұрғыдан XIX-ғасырға жатқызуға болатын бұл түпнұсқа жәдігерлердің төртеуі ағаш, екеуі сүйек, қалған үшеуі темір бұйымдар. Ғылыми-зерттеу жұмыстары барысында жәдігерлердің алдымен көлемдері (ені, ұзындығы, қалыңдығы) өлшеніп, ғылыми сипаттамалары жазылып, содан кейін барып тақырыптық-хронологиялық принцип бойынша топтастырылады. Барлық жәдігерлердегі арабграфикалы мәтіндердің сөзбе-сөз, жолма-жол сызбасы жасалынып, қазіргі қазақ тіліне аударылып беріледі. Аударма барысында әрбір жәдігерде жазылған мәтіндердің мазмұндық ерекшеліктерінің түпкі мәні ашылып, бір жүйеге түсіріледі. Оның ішінде осы құнды ескерткіштердің төртеуінің, яғни ағаш қалыптардағы және сүйек (жылқы жауырындары) экспонаттардағы жүйесіз жазылған діни мәтіндердің жалпымазмұндық әрі контекстік ұқсастықтары өзара жіті байланыстырылып, дәстүрлі ортаның рухани дүниетанымы, әдет-ғұрпы және салт-санасы қырларымен сабақтастырылып қарастырылады. Сондай-ақ жасалаған материалының түрі жағынан біртекті, бірақ мазмұны тұрғысынан өзара ұқсамайтын темір жәдігерлер (темір қалып, бір жүзді қылыш, айбалта) мәтіндеріндегі деректер де аударылып, бір ізге түсіріліп беріліп отыр. Бұл мәтіндердегі деректер бірі-бірімен өзара тығыз байланысты болмаса да, түрлі жаугершілік замандарда қазақ халқының қолданған қару-жарағы тарихын зерттеуші ғалымдар үшін берер мағұлматы өте мол. Сол себепті соңғы жылдары осындай эпиграфикалық ескерткіштердегі алуан түрлі жазбаларды (тек қана араб тіліндегі емес) зерттеу жұмыстары кешенді түрде болмаса да, жекелеген музей ғалымдары тарапынан ықтиятты түрде атқарылып келеді және алдағы уақытта да жүргізіле бермек.

Кілт сөздер: музей, дерек, арабграфикалы, эпиграфика, дәстүрлі, мөр-тұмар, діни мазмұнды мәтін.

Мақала ҚР БҒМ №AP09261233 жобасын жүзеге асыру аясында дайындалды

МРНТИ 03.81.51

АРАБОГРАФИЧЕСКИЕ ЭПИГРАФИЧЕСКИЕ ДАННЫЕ НА СТАРЫХ РЕЛИКВИЯХ
(НА ОСНОВЕ МАТЕРИАЛОВ ЦГМ РК)

Белтенов Жасулан Мазулаевич^{1*}

¹Центральный государственный музей Республики Казахстан, Казахстан, Алматы.

*Автор корреспондент
E-mail: zhassbell@mail.ru

Аннотация. В данной статье автором исследуются арабографические надписи на девяти экспонатах, хранящихся в фонде Центрального государственного музея Республики Казахстан. Хронологически эти оригинальные артефакты датируются XIX веком. Четыре из них сделаны из дерева, два – из кости и три – из металла. В ходе исследовательской работы сначала были измерены объемы (ширина, длина, толщина) экспонатов, зафиксированы научные характеристики, а затем они были сгруппированы по тематико-хронологическому принципу. Сделаны дословные и подстрочные переводы арабографических текстов всех экспонатов на современный казахский язык. В процессе перевода

раскрываются и систематизируются особенности содержания текстов каждого экспоната. В частности, общее содержание и контекстное сходство бессистемных религиозных текстов на четырех, т.е. деревянных и костяных (конские лопатки), из этих ценных памятников рассматриваются взаимосвязанно с духовным мировоззрением, обычаями и традициями казахского этноса. Также переведены и проанализирована информация в текстах однородных по типу, но различающихся по содержанию железных артефактов (формы из железа, однолезвийный меч, айбалта). Хотя информация в этих текстах не взаимосвязаны между собой, однако они дают много конкретных фактических материалов для ученых, изучающих историю традиционного вооружения, применявшегося казахским народом во время различных войн. Изучение различных надписей на таких эпиграфических памятниках (не только на арабском языке), в последние годы проводилось отдельными музейными учеными. Данная статья является логическим продолжением такой работы.

Ключевые слова: музей, источник, арабографический, эпиграфика, традиционный, печать-амулет, текст религиозного содержания.

IRSTI 03.81.51

ARABOGRAPHIC EPIGRAPHIC DATA ON OLD RELICS (BASED ON THE MATERIALS OF THE CSM OF THE RK)

Beltenov Zhassulan^{1*}

¹Central state museum of kazakhstan. Almaty, Kazakhstan

*Author Correspondent
E-mail: zhassbell@mail.ru

Abstract: In this article, the author examines the Arabic inscriptions on nine exhibits kept in the fund of the Central State Museum of the Republic of Kazakhstan. Chronologically, these original artifacts date back to the 19th century. Four of them are made of wood, two – of bone and three – of metal. During the research work, the volumes (width, length, thickness) of the exhibits were first measured, scientific characteristics were recorded, and then they were grouped according to the thematic and chronological principle. Verbatim and subscript translations of the Arabic texts of all the exhibits into the modern Kazakh language were made. In the process of translation, the features of the content of the texts of each exhibit are revealed and systematized. In particular, the general content and contextual similarity of unsystematic religious texts on four, i.e. wooden and bone (horse shoulder blades), of these valuable monuments are considered interrelated with the spiritual worldview, customs and traditions of the Kazakh ethnic group. The information in the texts of iron artifacts that are homogeneous in type, but differ in content (iron forms, a single-edged sword, *ai balta*) is also translated and analyzed. Although the information in these texts is not interconnected, however, they provide a lot of specific factual materials for researchers studying the history of traditional weapons used by the Kazakh people during various wars. The study of various inscriptions on such epigraphic monuments (not only in Arabic) has been carried out by individual museum scientists in recent years. This article is a logical continuation of such work.

Key words: museum, source, epigraphy, arabographic, traditional, amulet seal, text of religious content.

Кіріспе. Ежелгі Еуразия кеңістігін мекендеген тайпалық одақтар, ұлыстар мен мемлекеттер әртүрлі діни наным-сенім ұстанғандығы тарихта мәлім. Ортағасырлардағы Қазақстан территориясындағы діни ахуалдың жағдайы да өте күрделі болды. Ұлы дала халықтары арасында зооастризм, тәңіршілдік, шаманизм, буддизм, несториан және манихей сенімдерімен қатар ислам діні де қатар насихатталып жатты. Алла Тағала тарапынан Арабия жерінде түсірілген соңғы ислам діні ең алдымен Оңтүстік Қазақстан мен Жетісу аймақтарына VIII-ғасырларда ене бастады.

Қарахан, Алтын Орда мемлекеттері және Қазақ хандығы тұсында мұсылмандық жаңа сенім айтарлықтай күш алып, сол мемлекеттердің рәсми дініне айналып қана қоймай, Құран қағидалары мен шарифат заңдары олардың дүниетанымы, саяси-идеологиясы, оқу-ағарту ісі, мәдени өмірі, шаруашылығы, тіпті күнделікті тұрмыс-тіршілігімен біте қайнасып кетті. Бұл аймақ әртүрлі діндер мен сенімдердің тоғысқан жері болғандықтан монотеизмді, яғни бір Құдайшылықты дәріптейтін ислам дінінің қазақ даласында орнығуы алуан түрлі көшпелі жұрттардың басын біріктіруде рухани-идеялық жағынан оң ықпалын тиігізді десе де болады.

Соның ішінде, Орталық Азия мен Қазақстан жерін мекендеген түркі тектес көптеген халықтар мен ұлыстардың сан қилы тағдыры мен тарихында араб жазуының алатын орны бөлек. Ортағасырларда араб қарпіне негізделген «Орталық Азиялық түркі жазуында» хатқа түсіп, бүгінгі дәуірге жеткен түркі әлеміне ортақ жазба ескерткіштеріміз өз алдына бір төбе екені рас (Белтенев, 2006:21).

XX-ғасырдың 30-жылдарына дейін елімізде ресми түрде қолданыста болған арабграфикасымен жазылған соны тарихи-мәдени мұраларымыздың бірсыпарсы бүгінгі таңда Қазақстан Республикасы Мемлекеттік орталық музейінде (ары қарай – ҚР MOM) де сақталып отыр. Аталмыш мақалада солардың ішінде ағаш, сүйек және темірден жасылған арабжазулы жәдігерлердің бірнешеуіне арнайы тоқталмақпыз (Белтенев, 2008:241-242).

Материалдар мен әдістер. Көлемі және мазмұны жағынан әртүрлі болып келетін ескі бұйымдардағы жазуларды оқып аударудың маңызы өте зор. Мақалада арабграфикалы жәдігерлердегі көмескі тартқан мәтін мазмұнының мәнін ашу үшін алдымен олардың сызбасы жасалынды. Мәтіндердің жазылу ерекшеліктерінің әртүрлілігіне қарай жекелген араб, парсы, түрік тіліндегі сөз тіркестері және тұтас сөйлемдер жеке-жеке оқылып, бір жүйеге түсіріліп, қазіргі қазақ тіліне аударылды. Аударма барысында жәдігерлердегі түпнұсқа мәтін еш өзгеріссіз беріліп, мазмұны автордың логикалық қисынына сай құрастырылды. Осы тұста эпиграфикалық зерттеулер жүргізу арқылы біз көне тарихты сөйлегіп қана қоймай, белгілі бір елдің жергілікті мәдени ерекшеліктері мен рухани дүниетанымын қалыптастыратынымызды айта кеткеніміз жөн. Әрі әртүрлі жазба ескерткіштердегі алуан түрлі себептерге байланысты ескіріп, шашылып кеткен жазу фрагменттерін құрастыру, хронологиялық тұрғыдан межелеп анықтау арқылы ғылымға керекті тың деректер енгізе аламыз.

Өз кезегінде белгілі ғалым, шығыстанушы В.А. Крачковская бұл мәселені төмендегідей дәйектеп кетіп еді: «Основная задача эпиграфики – установить правильный арабский текст, дать верный перевод и необходимые комментарии, в которые входят определение датировки, среды, социальных отношений и других культурно-исторических моментов. Если бы все эпиграфические материалы находились в идеальной сохранности, то и тогда труд эпиграфиста не был бы легким, принимая во внимание особенности арабского шрифта и языка. Но удовлетворительная сохранность надписей – довольно редкое явление и издание текстов требует продолжительной работы, хорошей подготовки, владения специальными методами и знаниями. Так, например, без знания языка и палеографии (в данном случае разумеется эволюция знаков) невозможно установить чтение и перевод текста; без знания истории и материальной культуры нельзя оценить в должной степени его значение» (Крачковская, 1947:128).

Талқылау. Ендігі кезекте зерттеу нысанына айналып отырған аталмыш арабграфикалы жәдігерлердің ғылыми сипаттамаларымен бірге ескі мәтіндерін сөйлетіп көрелік:

1. ҚР MOM КП 1688. Ағаштан жонылып жасалған тік төртбұрышты ағаш қалып. Көлемі – 10,3x18x2 см. Беті қара қызыл бояулы. Артқы жағы тегістеліп жонылған. Үш текшені айналдыра араб тілінің куфи үлгісінде діни мазмұнды мәтіндер жазылған. Теріс кескінделген жазу айнамен оқылады. Текшелердің ортасы әртүрлі өлшемде үшке бөлінген. Бірінші текшенің маңдайындағы арабша мәтін: «إمام أعظم إمام شافعي» – Имам Ағзам, имам Шафиғи». Бірінші текшенің оң жақ жиегінде жоғарыдан төмен қарай жазылған парсы тіліндегі мәтін: «حضرت مكائيل حضرت حوآناآنام توغوت آنام جوفآ آنام حضرت إسرأفئيل» – Хазірет Микәйіл, хазірет Хауа анам, Тоғұт анам, Жуфа анам, хазірет Исрафил». Бірінші текшенің төменгі жиегіндегі арабша мәтін: «إمام مالك إمام أبوالحسن» – Имам Мәлик, имам Әбулхасан». Бірінші текшенің сол жақ жиегінде төменен жоғары қарай жазылған парсы тіліндегі мәтін: «بی حاجی آنام فرحت آنام حضرت جبرائیل» – Хазірет Хафрайыл, Сүжүк анам, Бусук анам, Бибі Хажы анам, Фархат анам, хазірет Жәбрәйіл». Екінші текшенің маңдайындағы арабша мәтін: «بسم الله الرحمن الرحيم» – Аса қамқор, ерекше мейірімді Алланың атымен бастаймын». Екінші текшенің оң жақ жиегінде жоғарыдан төмен қарай жазылған парсы тіліндегі мәтін: «[إمام أقیاء إنتاج أمت سراج أولیا ختم نبوت]» – [Имам Ақиа – ұлттың нәтижесі, әулиелердің шам-шырағы, соңғы пайғамбарлық?]. Екінші текшенің сол жақ жиегіндегі төменнен жоғары қарай жазылған парсы тіліндегі мәтін: «[کشت این مهر نبوت آشکارا [در میان کتف خوشید]]» – Мына мөр діннің мөрі болып әшкереленді, [...?]. Үшінші текшенің ішіне d – 4,3 см үлкен шеңбер салынған. Үлкен шеңбердің ішіндегі кішкене шеңбердің оң жағын ала төменнен жоғары қарай арабша сөздер берілген: «إمام، إمام، إمام، إمام، إمام، إمام، إمام، إمام – Имам, имам, имам, имам, имам, имам, имам, имам».

Шеңбердің сол жағын төменен жоғары қарай жазылған араб әріптер: «ب، ب، ب، ب، ب، و، ف، ف، ف، ف، ف، ف». Үлкен шеңбердің ішіндегі кішкене шеңбердің ортасындағы парсы тіліндегі мәтін «[منخت ملجك ملا ولام؟]». Шеңбердің төрт бұрышындағы арабша адам есімдері берілген: «قاسيم إبراهيم طاهر طيب» – Қасым, Ибраһим, Таһир (Мұхаммед пайғамбардың (с.ғ.с.) үш ұлының есімдері) және Таиб». Үшінші текшенің дәл ортасына адамның сол қолының бес саусақты алақанының кескіні ойып салынған. Бас бармақтың ұшын жалғастыра Әли хазіреттің қылышы зұлпықар («ذوالفقار» – Мұхаммед (с.ғ.с.) пайғамбардан күйеу баласы Әлиге мұраға қалған айырбасты, екіұшты қылыш) бейнеленген. Бас бармаққа «кәлима», қалған төрт саусаққа төрт «әділ халифалардың – الراشدون – «الإخلفاء» есімдері жазылған. Бас бармаққа жазылған арабша мәтін: «إلا الله – Алла жалғыз». Бас бармаққа қабыса бейнеленген айырбасты қылыштың жүзіндегі арабша 1 сөз: «ذوالفقار – Зұлпықар». 2. Сұқ саусаққа (балалы үйрек) жазылған арабша есім: «أبو بكر» – Әбубәкір». 3. Ортаңғы саусаққа (ортан терек) жазылған арабша есім: «عمر» – Омар». 4. Аты жоқ саусаққа (шылдыр шүмек) жазылған арабша есім: «عثمان» – Осман». 5. Шынашаққа (кішкене бөбек) жазылған арабша есім: «علي» – Әли». Алақанның ортасына жазылған арабша мәтін: «إمام حسن رضا، إمام حسين شهيد كربلاء» – Имам Хасан Риза, имам Хусейн шаһид Кербала». Алақанның төменгі жағына қос шеңбер бейнеленген. Оң жақ шеңбердегі арабша мәтін: «يونس...؟» – «هو الله أحد، الله الصمد، لم يلد ولم يولد...». Сол жақ шеңберде «Ихлас» сүресінің 4 аяты жазылған: «قل – (Мұхаммед с.ғ.с. оларға) айт: Ол Алла жалғыз, Алла мұңсыз (әр нәрсе оған мұқтаж), Ол тумады да туылмады...». Бірінші текшенің етегіндегі арабша есімдер: «إمام مالك إمام أبو طالب» – Имам Мәлик, Имам Әбуталиб». Бұл зат 1898 жылғы Әндіжан көтерілісінің алдында Верный қаласындағы мұсылман діндарларынан алынған. Музей қорына 15. 05. 1912 жылы түскен. XIX-ғасырда Ферғана қаласында жасалған болуы мүмкін. 10 рубльге сатып алынған. (Жетісу облыстық музейінің түгендеу кітабы 1898-1931 жж. 55 бет. Н.Н. Пантусов № 28-29; Н.С. Сазонтов №24-32.). (Сурет 1).

Сурет 1 сызбасымен. КП 1688

2. ҚР МОМ КП 1690. Екі тақтайды беттестіре қалыңдатып жасаған тік төртбұрышты ағаш қалып. Көлемі – 17,3x31x2,3 см. Беті қызыл күрең бояулы. Төрт бұрышына шеге қағылған, үш текшеге бөлінген. Бірінші текшенің шетіне жағалай гүл-жапырықтар кескіні ойылып салынған. Қалған екі текшенің ортасына араб тілінің куфи үлгісінде діни мазмұнды әртүрлі сөздер мен сөз тіркестері жазылған. Теріс кескінделген жазу айнамен оқылады. Екінші текшенің маңдайындағы 1 жол мәтін: «بالله من الشيطان الرجيم»

أعوذ – Қарғыс атқан шайтанның азғыруынан Алланың атымен сыйынамын». Екінші текшенің оң жақ жиегінде жоғарыдан төмен қарай 1 жол мәтін: «قرآن و من مذهبه مذهب إمام اعظم و من ملتك ملتى إبراهيم خليل الله» – Сенің құбылаң және менің құбылам Қағба үйінде, Имамың кім? Имамым – Құран. Мазһабың қайсы? Мазһаб – Имам Ағзам? Кімнің мілләтiсiң? Ибраһим Халилулланың мілләтiмiн». Екінші текшенің сол жақ жиегінде төменнен жоғары қарай араб тілінде жазылған 1 жол мәтін: «قال من ربك؟ رب الله ومن نبيك؟ و نبي محمد رسول الله و من» (Ол) айтты: Сенің Раббың (Иең) кім?, Раббым (Ием) Алла, Сенің пайғамбарың кім? Менің пайғамбарым Мұхаммед Алланың елшісі және кім?...». Үшінші текшенің бас жағына араб тілінде жазылған 5 жол мәтін: 5.1. «من الله و فتح قريب و بشر يؤمن الله أكبر» – Жеңіс Алладан, жеңіс жақын, адамдар Ұлық Аллаға бойсұнады (Құран, 27-сүре, 30-аяттан үзінді)». 5.2. Арабша мәтін: «بسم الله الرحمن الرحيم، أشهد أن ألوعد حق، الموت حق...» – Аса қамқор, ерекше мейірімді Алланың атымен бастаймын, уәде хақ екендігіне куәлік беремін, өлім хақ...». 5.3. Арабша мәтін: «حق» – Жауап хақ, жәннәт хақ, тозақ хақ, Таурат хақ, Інжіл хақ». 5.4. Арабша мәтін: «حق الفرقان وحق الميزان وحق الصراط و إن الساعة لا ريب فيها» – Құран хақ, шындық таразысы хақ, тура жол хақ, шындығында қиямет қайымға (ақыр заман) күмән жоқ». 5.5. Арабша мәтін: «وأن الله يبعث من فى القبور و صلى الله على خير خلقه محمد و اصحابه...» – Шындығында Алла қабірдегілерді тірілтеді, Алланың нұры ең қайырлы жаратылған Мұхаммедке (с.ғ.с.) және оның сахабаларына жаусын». 5.6. Арабша мәтін «أجمعين» – барлығына». Үшінші текшенің дәл ортасына «Ихлас» сүресі жазылған: «بسم الله الرحمن الرحيم قل هو الله أحد(١) الله الصمد(٢) لم يلد و لم يولد(٣) و لم يكن له كفواً أحد(٤)» – Аса қамқор, ерекше мейірімді Алланың атымен бастаймын. (Мұхаммед с.ғ.с. оларға) айт: Ол Алла жалғыз. (1) Алла мұңсыз (әр нәрсе оған мұқтаж). (2) Ол тумалды да туылмады. (3) Оған ешкім тең емес. (4)». Үшінші текшенің төменгі бөлігіне адамның сол қолының бес саусақты алақанының кескіні ойып салынған. Бас бармақтың ұшын жалғастыра Әли хазіреттің қылышы зұлпықар («ذوالفقار» – Мұхаммед (с.ғ.с.) пайғамбардан күйеу баласы Әлиге мұраға қалған айырбасты, екіұшты қылыш) бейнеленген. Бас бармаққа «кәлима», қалған төрт саусаққа төрт «әділ халифалардың – «الخلفاء الراشدون» есімдері жазылған: 1. Бас бармаққа жазылған арабша мәтін: «لا إله إلا الله محمد رسول الله» – Алладан басқа Құдай жоқ, Мұхаммед (с.ғ.с.) оның елшісі». Бас бармаққа қабыса бейнеленген зұлпықарға жазылған арабша мәтін: «ذوالفقار» – Әлиден асқан ер жігіт, зұлпықардан асқан өткір қылыш жоқ». 2. Сұқ саусаққа (балалы үйрек) жазылған арабша есім: «حضرت أبو بكر صدق» – Хазірет Әбубәкір сиддиқ (шыншыл)». 3. Ортаңғы саусаққа (ортан терек) жазылған арабша есім: «حضرت عمر» – Хазірет Омар». 4. Аты жоқ саусаққа (шылдыр шүмек) жазылған арабша есім: «حضرت عثمان» – Хазірет Осман». 5. Шынашаққа (кішкене бөбек) жазылған арабша есім: «حضرت علي» – Хазірет Әли». Алақандағы 6 жол арабша мәтін: 6.1. Арабша мәтін: «بسم الله الرحمن الرحيم» – Аса қамқор, ерекше мейірімді Алланың атымен бастаймын». 6.2. Арабша мәтін: «ناد عليا مظهر العجايب و مظهر الغرايب» – Әлиді шақыр ғажайыптар мен кереметтерді көрсететін». 6.3. Арабша мәтін: «تجده عونا لك فى النوايب كل هم» – Оны барлық үрей, қорқыныш пен қайғы нәубетінен құтқаратын жәрдемші ретінде табасың». 6.4. Арабша мәтін: «و غم منجيك بنور نوتك يا محمد» – Пайғамбарлығыңның нұрымен әй Мұхаммед». 6.5. Арабша мәтін: «بسعادتك يا ابوبكر بكرمك يا عمر» – Мәртебелігіңмен әй Әбу-

Бәкір, мейірбандығынмен әй Омар». 6.6. Арабша мәтін: «*يا علي، يا علي، يا علي، يا عثمان بولايتك يا علي، يا علي، يا علي*» – Әй Осман, әулиелігіңмен, әулиелігіңмен әй Әли, әй Әли әй Әли». Бес саусақты алақанның етегіндегі арабша мәтін: «*إمام أعظم مالك و من نبى إبراهيم خليل الله*» – Имам ағзам Мәлик және Алланың сүйікті пайғамбары Ибраһимнен (Халилуллаһ). Музей қорына 1912 жылы түскен. Кім өткізгені белгісіз. 10 рубльге сатып алынған. (Сурет 2).

Сурет 2. КП 1690

3. ҚР МОМ КП 1693. Ағаштан жонылып жасалған тік төртбұрышты ағаш қалып. Көлемі – 11x17x1,7 см. Төрт бұрышы қиғаш кесілген. Беті қызыл күрең түске боялған. Қалыптың тегіс бетіне адамның сол қолының бес саусақты алақанының кескіні ойып салынған. Алақанға, оның әр саусағына араб тілінің куфи үлгісінде діни мазмұнды мәтіндер жазылған. Теріс кескінделген мәтіндер айнамен оқылады. Бас бармақтың ұшын жалғастыра Әли хазіреттің қылышы зұлпықар («*ذوالفقار*» – Мұхаммед (с.ғ.с.) пайғамбардан күйеу баласы Әлиге мұраға қалған айырбасты, екіұшты қылыш) бейнеленген. Бас бармаққа «кәлима», қалған төрт саусаққа діни мазмұндағы сөз тіркестері мен халифалардың есімдер жазылған. 1. Бас бармаққа жазылған арабша мәтін: «*لا إله إلا الله محمد رسول الله*» – Алладан басқа Құдай жоқ, Мұхаммед оның елшісі). Зұлпықардың ұшы мен балдағы аралығына жазылған екі жол араб және парсы тілдерінде аралас жазылған мәтін: «*لا فتى إلا على لا سيف إلا ذوالفقار [بارئ بلا يش إيت ؟] پروردگار دفع کن*» – Әлиден асқан ер жігіт, зұлпықардан асқан өткір қылыш жоқ, шексіз [Жаратушы пәле-жалаңнан сақта?], Пәруәрдігер-Жаратушым құтқар». 2. Сұқ саусаққа (балалы үйрек) жазылған екі жол араб және парсы тілдерінде аралас жазылған мәтін: «*حيدرعلى بسم الله الرحمن الرحيم أنا أسئلك باسمائك يا مؤمن*» – Хайдар Әли («*حيدر* – арыстан») – хазірет Әлидің қосымша есімі), аса қамқор, ерекше мейірімді Алланың атымен бастаймын, мен Сенің (Жаратушы) ұлы есімдеріңмен сұраймын». 3. Ортаңғы саусаққа (орган терек) жазылған екі жол арабша мәтін: «*أنورعثمان من يا هيمن، يا مدبر يا عزيز خلصنا من ألباء وألطاءعون*» – Әнуар Осман («*أنور* – аса нұрлы») – хазірет Османның қосымша есімі), иә Сақтаушы (Алла), иә Сақтаушы (Алла), иә Күшті (Алла) бізді обадан (жүкпалы ауыру) тазарт, құтқар». 4. Аты жоқ саусаққа (шылдыр шүмек) жазылған екі жол арабша мәтін: «*أظهر فاروق، يا الله، يا الله، يا الله، الأمان، الأمان، الأمان، يا خالق*» – ақ пен қараны ажыратушы ақыл иесі) – хазірет Омардың қосымша есімі), иә Алла, иә Алла, иә Алла, аман сақта, аман сақта, аман сақта, иә Жаратушы». 5. Шынашаққа (кішкене бөбек) жазылған екі жол арабша мәтін: «*أبو بكر صديق يا رازق، يا دائم خلصنا من ألباء وألطاءعون*» – Әбубәкір сиддиқ («*صديق* – шыншыл») – хазірет Әбубәкірдің қосымша есімі), иә, Рызықтандырушы (Алла), иә, Мәңгі жасаушы (Алла) бізді оба мен жүкпалы аурулардан тазарт, құтқар». Алақанды айналдыра (шеңбер тәрізді) араб тілінде үш қатар мәтін жазылған. 1. Алақанның оң жақ жиегіне жазылған арабша мәтін: «*الله، الأمان، السابقة مه، يا الله، يا الله، يا الله*» – иә Алла, иә Алла, иә Алла, аман сақта, [сәбиқа мқ?], иә Алла, иә Алла, иә Алла». 2.

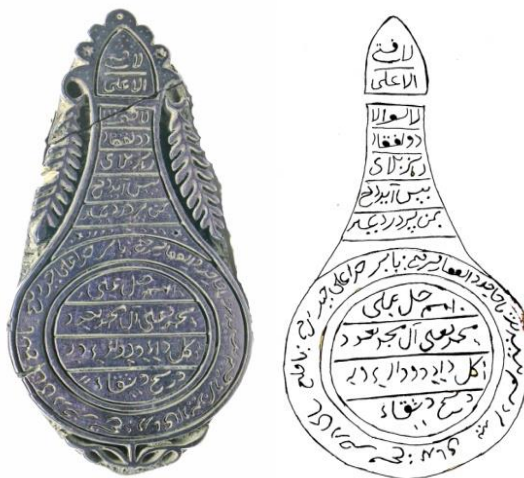
Екінші қатарға айналдыра жазылған арабша мәтін: «وَأَطَاعُونَ أَلَامَانَ أَلَامَانَ ذُ الْنَعْمَةِ ذُ الْكِرْمِ أَلَامَانَ أَلَامَانَ» – Иә, Жаратушы (Алла), иә, Құдіретті (Алла), иә, барлығын Кешіруші (Алла), иә, ең Күшті (Алла), иә, күнәларды Жасырушы (Алла) бізді оба мен жүкпалы аурулардан тазарт, құтқар, аман сақта, аман сақта, иә, нығмет Иесі (Алла), Жарылқаушы (Алла), аман сақта, аман сақта, аман сақта». 3. Үшінші қатарға айналдыра жазылған арабша мәтін: «الْأَمَانُ، الظَّاهِرَةُ» – Иә, зор дәлел Иесі (Алла), бізді оба мен жүкпалы аурулардан тазарт, құтқар, иә, Алла, иә, Алла, аман сақта, аман сақта, аман сақта, [Заһира?]]. Алақанның қақ ортасындағы d – 4 см шеңбердің ішіне жазылған 5 жол арабша мәтін: «يونس إسم كلبهم فطم...?». Аса қамқор, ерекше мейірімді Алланың атымен бастаймын, [... біздің мүсылмандарды ... құтырғаннан құтқар...?]]. Музей қорына 1912 жылы түскен. Кім өткізгені белгісіз. 10 рубльге сатып алынған. (Сурет 3).

Сурет 3 сызбасымен. КИП 1693

4. ҚР МОМ КИП 1693. Ағаштан жонылып, жан-жағы өрнектеліп, пішіні құмыраға ұқсас етіліп жасалған қалып. Көлемі – 10,7x17x1,7 см. Артқы жағына қызыл, көк бояу жағылған. Қалыптың ортан белінен төменгі етегіне дейін үлкен шеңбер іспетті жасалып, ол өз ішінде кіші екі шеңберге бөлінген. Мойны сүйірленіп келіп, басына қарай үшбұрышты болып біткен. Мойнының екі жағына қылқан жапырақты өсімдіктің жапырағы жоғарыдан төмен қарай салбырай бейнеленген. Жіңішке мойны оңнан солға қарай қиғаш жарықшақтанып сынған. Қалыптың бетіне түскен жазуларды шартты түрде «басындағы мәтін», «мойнындағы мәтін», «шеңберлі алақанындағы мәтін» деп үшке бөліп қарастыруға болады. Мәтіндер араб тілінің куфи үлгісінде теріс кескінделген, айнамен оқылады. Үш бұрышты басындағы 1 және 2 жолдағы араб тіліндегі мәтін: «لا فتى إلا علي لا سيف إلا ذو الفقار» – Әлиден асқан ер жігіт, зұлпықардан асқан өткір қылыш жоқ». Мойнындағы 3 жол парсы тіліндегі мәтін: «پس إيد دفع كن پروردیکار» – Пәле-жаладан сақтай көр Пәруардігер ием». Алтыншы жолға төмендегідей әртүрлі 12 таңба салынған: «* * * * *». Үлкен шеңбердің оң жақ төменгі етегінен жоғары қарай сағат тіліне қарсы айналдыра жазылған араб, парсы және түркі тілдеріндегі сөз тіркестері: «برحدا على جبر دفع يا على... جبر دفع» – дауа, үміт бер Рақымды (Алла), қолыма зұлпықар бер... иә, бір ұлық Құдай жәбір көрсетпе, иә, Әли жәбірді тоқтат». Ең кіші үшінші шеңбердің ішіне бірінің астына бірі жазылған 4 жол араб тіліндегі мәтіннің асты сызылып берілген: «وعلى ال محمد... كل دواء [وداء در؟] درمغ شفاء» – Иә, Алла Мұхаммедке (с.ғ.с.) және оның әулетіне салауат ет, [дауа бер ?], шипанды бер». Зат 1898 жылғы Әндіжан көтерілісінің алдында Верный қаласындағы мүсылман діндарларынан

алынған. Музей қорына 15. 05. 1912 жылы түскен. XIX-ғасырда Ферғана қаласында жасалған болуы мүмкін. 10 рубльге сатып алынған. (№31-32. Жетісу облыстық музейінің түгендеу кітабы 1898-1931 жж. 55 бет. Н.С. Сазонтов №28, Н.Н. Пантусов №24-132.). (Сурет 4).

Сурет 4 сызбасымен. КП 1693

5. ҚРМММ КП 1390. Жылқы жауырыны. Көлемі – 15,8x32,5 см. Жауырынның мойнына жақындау күйысқан тұсы әдейілеп d – 2 мм тесілген. Жауырынның қыр сүйегі жонылып, алақаны тегістеліп, мешіт, медреселерде балаларды оқытатын көрнекі құрал ретінде әдейі өңделген. Кемігі мүжіліп тозған. Жылқы жауырынының етегінен бастап алақанының орта тұсына дейін қара сиямен төрт жолға араб әліпбиі жазылған. Араб тілінің 28 әрпі («әлиф» пен «иай» әріптеріне дейін) арнайы әліпби жүйесіне сай берілген, бірақ «ha – ه» және «yaу – و» әріптерінің орны ауысып кеткен. Сондай-ақ араб тіліне тән «әйел тегін» (женский род) білдіретін «тамарбута – ة» таңбасы берілмеген. Әріптердің арасында араб тіліндегі «ل+ا=لا» қосындысының жазылуын қоса көрсеткен. Әр әріптің асты-үстіне, диакретикалық белгілер (фатха, дамма, кесра) қойылған. Әріптердің арабша таңбалануы мен дыбысталуы: «ل م ن و ه لای» – Әлиф, бә, тә, сә, джим, ха, ха, дәл, зәл, ре, зейн, син, шин, сад, дад, та, за, ‘айн, ғайн, фа, қаф, кәф, ләм, мим, нун, уау, һа, лә, йа». 22. 09. 1913 жылы Қара Құңыз ауылынан табылған. (Бішкек қаласының мұғалімі Грибузиннен алынған. Жетісу олыстық музейінің түгендеу кітапшасы № 194, 66 бет). Музей қорына 1937 жылы түскен. Кім өткізгені белгісіз. XIX ғасырдың 2 жартысы. Бағасы 5 рубль. (Сурет 5).

Сурет 5 сызбасымен. КП 1390

6. ҚР MOM КП 1391. Жылқы жауырыны. Көлемі – 15,8x32,5 см. Доғалданып біткен етегінің, орта тұсы 2,5x1,5 см кертіліп сынған. Жауырынның қыр сүйегі жонылып, алақаны тегістеліп, мешіт, медреселерде балаларды оқытатын көрнек құрал ретінде әдейі өңделген. Кемігі мүжіліп тозған. Жылқы жауырынының етегінен бастап алақанының орта тұсына дейін қара сиямен төрт жолға араб әліпбиі жазылған. Араб тілінің 28 әрпі («әлиф» пен «ийә» әріптеріне дейін) арнайы әліпби жүйесіне сай берілген, бірақ «ha – ه» және «ya – و» әріптерінің орны ауысып кеткен. Сондай-ақ араб тіліне тән «әйел тегін» (женский род) білдіретін «тамарбута – ة» таңбасы берілмеген. Әріптердің арасында араб тіліндегі «ل+أ=لا» қосындысының жазылуын қоса көрсеткен. Әр әріптің асты-үстіне, диакретикалық белгілер (фатха, дамма, кесра) қойылған. Әріптердің арабша таңбалануы мен дыбысталуы: «ص ض ط ظ ع غ ف ق ك ل م ن و ه لائى» – Әлиф, бә, тә, сә, джим, ха, ха, дәл, зәл, ре, зейн, син, шин, сад, дад, та, за, ‘айн, ғайн, фа, қаф, кәф, ләм, мим, нун, уау, ha, лә, йа». 22. 09. 1913 жылы Қара Құныз ауылынан табылған. (Бішкек қаласының мұғалімі Грибузиннен алынған. Облыстық музейдің түгендеу кітапшасы № 195, 66 бет). Музей қорына 1937 жылы түскен. Кім өткізгені белгісіз. XIX-ғасырдың 2 жартысы. Бағасы 5 рубль. (Сурет 6).

Сурет 6 сызбасымен. КП 1391

7. ҚР MOM КП 26453. Тік төртбұрышты жұқа темір қалып (оттиск). Көлемі 13x19,6 см. Қалыпта араб әріптерімен шағатай тілінде 16 жол ресми құжаттың мәтіні жазылған. Мәтін толық аяқталмаған. Теріс кескінделген жазуы айнамен оқылады. Жоғарғы жағында 3 жерден, төменгі жағында 3 жерден, тігінен оң жақта 2 жерден, сол жақта 2 жерден тесілген. Бетіне сия және тағы басқа дақтар түскен. Араб әріптерімен жазылған шағатайша мәтіннің түп нұсқасы:

1. «غلبرى و قدر عالی همتلرى بیونچه مورأئه لیکه»
2. «تعین اولنا نلره یخشى لبق یوزنده چنلق و دو»
3. «غبرلیق برله تابع لیقده بولوب ایمپراترینچه»
4. «عظمی حضرتلرینه راستلیق برله خدمت»
5. «و قوللوق ایلوب نچوک کم چنلق لو تابع لرغه»
6. «أوشایدوز ظاهرا و باطنا هیچ بر تورلک».
7. «قارشولوق قلمای و بنکابیر ولکان خانلق»
8. «مرتبه سنه لایق بولغان وجه أوزره هر»
9. «تومرلیق قوللوق لارنى ایمپراترینچه عظمی»
10. «حضرتلری نیک بارلیغ لاری و وزکان لری»

۱۱. «بوينچه بتور وب و بنم قوليم آستونده بولغان»
 ۲۱. «قرغز قزاق خلقي اوزلر يميزنيك عاده تمزچه»
 ۳۱. «وعد ألب تك برله شرأعت قلوب رآحات لكده»
 ۴۱. «توتغابمن هرتورليك قارشوليق لارد ه»
 ۵۱. «نكم إيمپراترينچه عظمى حضرتلرى تيك»
 ۶۱. «نفع وقاعد سنه ضرر و زيان بولغاداي»

Мәтіннің сөзбе-сөз аудармасы: 1. «... тағдырдың жазуы, зор ынта бойынша мұрагерлікке». 2. «тағайындалар орнына жақсылық жүзінде [чинлик?] дүр». 3. «қылып бірге бағынышты болып Императрица». 4. «ағзам хазіретке шын (рас) қызмет қылып». 5. «және құлдық ұрып, неше кім [чинлуклу?] бағыныштыларға». 6. «алдамай ашық әрі жабық ешбір түрде». 7. «қарсылық қылмай үлкен хандық». 8. «мәртебесіне лайық болған үшін өздері һәр». 9. «түрлі құлдықтарын Императрица ағзам». 10. «хазіреттердің барлықтары және өзгелері». 11. «бойынша бітіріп және менің қолым астында болған». 12. «қырғыз-қазақ халқын өздеріміздің әдетімізше». 13. «уәде алып тек бірге заң жасап рахатта». 14. «тұтайық һәр түрлі қарсылықтарда». 15. «...Императрица ағзам хазіреттердің». 16. «пайда және қағидасына шығын әрі зиян болмай». Мәтіннің қазақша жүйеленген аудармасы: «...тағдырдың жазуымен, зор ынтамен мұрагерлікке тағайындалар орындарына жақсылық жүзінде..., бірге бағынышты болып, Императрица ағзам хазіретке шын (рас) қызмет қылып және құлдық ұрып, неше кім бағыныштыларға алдамай, ашық, әрі жабық ешбір түрде қарсылық қылмай, үлкен хандық мәртебесіне лайық болғаны үшін, өздері һәр түрлі құлдықтарын Императрица ағзам хазіреттердің барлықтары және өзгелері бойынша бітіріп және менің қолым астында болған қырғыз-қазақ халқынан өздеріміздің әдетімізше уәде алып, тек бір заң жасап, рахатта тұрайық, һәр түрлі қарсылықтарда ...Императрица ағзам хазіреттің пайдасына әрі қағидасына шығын және зиян келтірмей...». Музейге кім өткізгені белгісіз. Акт № 16 22. 05. 2001 ж. (Сурет 7).

Сурет 7. КП 26453

8. ҚР МОМ КП 20255. Сабы сынған бір жүзді қайқы қылыш. Көлемі 3,2x75x0,4 см. Қылышқа жазылған «1227 h. / 1812 м.» жылы деген дерекке қарағанда оның алдында немесе сол жылы соғылған болуы мүмкін. Тат басып, қарайып кеткен. Ұстайтын сабы жоқ, ұшы кертіліп, қиғаш сынған. Қылыштың сол жақ алқымына араб әріптерімен шағатайша жазылған 3 жол мәтін: «إلدى سنه ۲۱۸۱». «أشبو قلیچنی [عنایت؟] تابع ألعانا أولان كچی یوز قرغز قزاقنك یورطنده شرغازي سلطانى خانلق برشن [سله مفشر وسز أفیرارسوز وحقلى زامان؟] عون و عنایتله سوکنلو و قدرتلو بادشاه بالاستقلال عظم و إیمپراطور...الأحلال أكرم كافر مالك روسيه ألیك سندر أول كندويه». Мәтіннің жүйеленген аудармасы: «Хақ Субхана Тағала хазіреттің көмегі мен назары арқасында амансау жүрген соңғы және күдіретті Император, Ресейдің тәуелсіз патшасы Александр I Сізге риясыз көңілден Кіші жүздің қырғыз, қазақ жұртында Шерғазы сұлтан хандық құрып, береке табу үшін осы өткір қылышты сыйға тартты 1227 h. / 1812 м. жыл».

Қылыштың оң жақ алқымына орыс тілінде (ескі славян) тіліде үш жол мәтін жазылған: «БОЖІЮ МИЛОСТІЮ АЛЕКСАНДРЪ ПЕРВЫЙ ІМПЕРАТОРЪ ИСАМОДЕРЖЕЦЪ ВСЕРОССИЙСКІИ ЖАЛУЕТЪ СЕЮ САБЛЕЮ ПОДААННОГО СВОЕГО ШИРГАЗУ СОЛТАНА КИРГИЗКАЙСАЦКОЙ МЕНЬШОЙ ОРДЫ ПРИУЧРЕЖДЕНИИ ЕГО ВЪХАНСКОЕ ДОСТОИНСТВО 1812–ГО». Қылышты Қызылорда облысы Қазалы ауданының шопандары тауып алған. Музей қорына 1982 жылы мәшһүр жазушы Ілияс Есенберлин өткізген. Акт №392. 21. 10. 1985 ж. (Сурет 8).

مبارک روسیہ ملک کے راجا ایلک کون و سنانا ایلی کون و قدرتو بادشاہ الایطالیا مظہر و امیرا طر و ہر الاموال اس کے دربار میں
 (د) سلطان کا نام اس کے ساتھ لکھی گئی ہے

БОЖІЮ МИЛОСТІЮ АЛЕКСАНДРЪ ПЕРВЫИ ІМПЕРАТОРЪ ИСАМОДЕРЖЕЦЪ
 ВСЕРОССИЙСКІИ ЖАЛУЕТЪ СЕЮ САБЛЕЮ ПОДААННОГО СВОЕГО ШИРГАЗУ СОЛТАНА
 КИРГИЗКАЙСАЦКОЙ МЕНЬШОЙ ОРДЫ ПРИУЧРЕЖДЕНИИ ЕГО ВЪХАНСКОЕ ДОСТОИНСТВО 1812

Сурет 8 сызбасымен. КП 20255

9. ҚР МОМ КП 14076. Орташа сапты, бір жүзді, темірден соғылған айбалта. Жүзінің көлемі – 13 см. Сабының ұзындығы – 81 см. Басы жалпақ, жүзі жарты ай пішінді. Шүйдесі балға іспетті шығыңқы, сегіз қырлы, үшкірлеу болып жасалған. Шабуға арналған екі жақ жалманына қазақы ою-өрнек салынып, күміс жалатылған. Ұстайтын жұмыр сабы ағаштан жасалып, қызыл бояумен боялған. Басының сабымен түйіскен жері сағағына сабы сиятын іші қуыс бекіткіш жез темір дәнекерленген, сол іші қуыс бекіткіш темірге сабы бойлай сұғылып, төрт шегемен бекітілген. Сағағынан сабына қарай бекіткіш қуыс темірдің астын бойлай пышақ жүзіндей темір пластина жалғасқан. Балтаның жүзіне араб әріптерімен қазақ тілінде 2 жол мәтін жазылған: «نجی یلنده ۱۶ مارطه دا أشبو بالته جه نقارو و مبارک بولسین غدل أستا قاسم بك». 1881 – 1881-нші жылы 16 мартта үшбу балта жеңқару мубарак болсын ғаділ ұста Қасымбек». Айбалтадағы мәтіннің бастапқы жыл санауы («датасы –1881») ежелгі үнді сандарымен емес, қазіргі таңда батыс және шығыс елдерінде қолданыста жүрген араб цифрымен жазылған. Музей қорына Жетісу өңірінен (бұрынғы Талдықорған облысы) келіп түскен. Қапал ауылының Бекжанов Б.Ж. деген азаматынан сатып алынған. Акт № 46. 25. 05, 1977 ж. (Сурет 9).

1881 жылы 16 мартта
 ۱۶ مارطه دا أشبو بالته
 نجی یلنده ۱۶ مارطه دا أشبو بالته
 مبارک بولسین غدل أستا قاسم بك

Сурет 9 сызбасымен. КП 14076

Нәтижелер. Біздің пайымдауымызша бұл арабжазулы бұйымдар хронологиялық тұрғыдан XIX-ғасырға жатады деп болжам жасап отырмыз. Олардың кейбіреулерін (КП 1688; 1693) Н.Н. Пантусов (1849-1909) пен Н.С. Сазонтов (?) 1912 жылы біздің музей (қазіргі ҚР MOM) Жетісу облыстық музейі құрамында болған кезінде өткізген. Ағаш қалыптар Өзбекстанның Ферғана шаһарында жасалғандығы жоғарыда аталған ғалымдардың деректерінен белгілі болып отыр.

ҚР MOM-нің қорды есепке алу тобының тіркеу кітаптарында жылқы жауырындарының 1913 жылы (КП 1390; 1391) Қырғызстанның Бішкек қаласының қасындағы Қара Құныз елді мекенінде табылғандығы, бір жүзді қайқы қылышты белгілі жазушы И. Есенберлиннің (1915-1983) өзі өткізгендігі, ал қалған экспонаттар жоғарыда аттары аталған жекелеген азаматтардан әр жылдары сатып алынса, кейбіреулерінің қай уақытта, қай жерде жасалғандығы, шебері және кімнің өткізгендігі жөнінде деректер ұшыраспайды.

Ағаш қалыптардың (КП 1688; 1690; 1693; 1693) жасалған дәл мезгілі мен шеберінің аты-жөні беймәлім, бірақ бұл бұйымдар бір адамның қолынан жасалып шыққанға ұқсайды, өйткені, мәтіндердің мағынасы бір-бірінен алшақ кетпейді, өте ұқсас, әрі араб әріптерін ағашқа ойып жазу өнері мен тәсілінде де бірізділік байқалады. Аталмыш қалыптарды құрал («мөр-тұмар» – Ж.Б.) түрінде жасаған шебер олардың тегіс беттеріне мәтінді қағазға басып түсіру үшін әдейі теріс ойып жазған. Қалыптардағы сөйлемдер мен сөз тіркестерінің дені діни мазмұнды болып келеді. Оларда қасиетті Құран сүрелерінен алынған аяттардың үзінділері, ауру-сырқаудан сақтайтын дұғалар, қабірде сұралатын сұрақтармен қатар дін таратушы пайғамбарлар, періштелер, халифалар мен әулие-әнбиелердің есімдері қайталанып жазылған (Әлімбаев, Уәли, Белтенев, 2017:463). Бұл үрдіс тек түрік тектес халықтарға тән ерекшелік, өйткені, ислам дінінде белгілі бір жағдайларда оқылатын сахих (түп мағынасы өзгермеген) хадистер мен дұғалар Мұхаммед пайғамбар (с.ғ.с.) заманында қалыптасып, кейін жергілікті халықтардың салт-дәстүрі, әдет-ғұрыптарымен біте қайнасып өзгеше мәнге ие болған, яғни қасиетті сүрелерге пайғамбарлар мен періштелердің аттары қосылып оқылатын дұғалардың барлығы жын-шайтанды қуады, жолатпайды деп топшылаған (Белтенев, 2017:716).

Дәстүрлі ғұрыптық мәнге ие болған бұл бұйымдардың мәтіндеріне араб, парсы, түрік сөздері араласып кеткен, толық мағыналы жүйеленген нақты бір дұға («Ихлас» сүресінен басқа) күйінде емес, жекелген көп сөздердің қосындысы, сөз тіркестері мен бүтін сөйлемдердің үзінділері түрінде көрініс тапқан, әрі грамматикалық және орфографиялық қателері де кездеседі.

Ал үш ағаш қалыпқа (КП 1688; 1690; 1693) бейнеленген адамның сол қолының бес саусақты алақанының кескінінің ешқандай жұмбағы жоқ, ашық алақан саусақтарын шынашақтан бас бармаққа (оңнан солға) қарай қалған саусақтарды қосып оқығанда арабша «Аллаһ – ﷲ» сөзін білдіретіндігі мұсылмандар арасында баяғыдан белгілі. Бас бармаққа және оның бас жағына жалғасқан зұлпықар қылышқа «кәлима» жазылған, қалған төрт саусаққа Мұхаммед (с.ғ.с.) пайғамбардан кейін ислам әлемінде билік жүргізген төрт әділ халифалардың (Әбубәкір, Омар Осман, Әли) есімдері рет-ретімен берілген. Зұлпықарды ислам дінінің жауларымен болған шайқастарда, өзге халықтарға дінді тарату жорықтарында Мұхаммед пайғамбардың (с.ғ.с.) өзі ұстап, кейін батыр күйеу баласы хазірет Әлиге мирас еткен. Сондықтан зұлпықар мұсылман халықтарының ішінде қасиетті, киелі қару саналған. Ислам дінінің шиіттер (Иран, Ирак халқының біраз бөлігі және т.б.) ағымында, жалпы күллі ислам әлемінде төртінші халифа Әлидің – Алланың арыстаны, Алланың жеңімпаз қылышы атануы содан болса керек (Белтенев, 2017:433).

Кәлиманы («Бір Алладан басқа Құдай жоқ, Мұхаммед оның құлы және елшісі») айтып, бір Жаратушыға иман келтіру әрбір мұсылманның бес парызының біріншісі, әрі кәлиманы мүлдем дінсізге (атеист), басқа діннен келіп исламды қабылдаған адамға, өлім аузындағы пенделерге иманын үйіртіп, міндетті түрде айтқызуға тырысқан (Белтенев, 2017:80-81). Алланың сөзінің өткір қылыштың жүзіне жазылуы да бекер емес, оның мән-мазмұны ертедегі көшпелі қазақ қоғамындағы хан-сұлтандардың және батырлардың арасында ердің бес қаруының ішінде тек қылышты ұстап ант-су ішу («қылыштың жүзінде серт жүрмейді») дәстүрімен астарласып жатса керек (Әлімбаев, 2017:224).

Айта кететін тағы бір жәйт қазақ бақсылары мен молда-дуаналарынан қалған дәстүрлі көне ырым-жоралғыларының ішінде босана алмай қиналып жатқан жүкті әйелді, жын-пері соққан науқасты Құранмен, қылышпен, камшымен ұшықтап, үйін адыраспанмен аластап, шошынған жас сәбидің басына аруақты адамдардың пышағын, бәкісін және т.б. «киелі» деген заттарын жастау, бесігінің басына үкінің қауырсын-қанатын іліп қою үрдісінің де әлі күнге дейін қолданылып, мән-мағынасын жоғалтпағандығын ескергеніміз жөн (Уәли, 2017:497).

Әрине, ағашқа арабша жазу ойып, дәл осындай қалып жасау көптің біреуінің қолынан келетін шаруа болуы мүмкін, әйтседе негізі «гәп» мынада болса керек, оба және сүзек сияқты жұқпалы аурулар асқынып, емге шипа табылмайтын медицинасы дәрменсіз сол заманда хат танитын көзі қарақты діндар молдалар аталмыш ағаш қалыптарға ислам дінін таратушы белгілі тұлғалар мен періштелердің

есімдерін, діни мазмұнды сөз тіркестерін (бұл жерде «дұға» түрінде жазылған мәтіндер – Ж.Б.) араластыра жазып, ауру-сырқаудан, бәле-жаладан қорғайтын «мөр-тұмар» ойлап шығарып, оларды қажетті уақытта қағазға басып, қалың бұқара, қара халыққа таратып отырған сынайлы. Сондықтан да бұл істің бір үшы «мың бір атты пәледен, жүз бір атты қатерден» сақтайтын қажеттіліктен туындаса, екінші жағы пайда табудың көзі ретінде қалыптасқан жағдай деп пайымдаймыз (Белтенев, 2017:92).

Келесі қарастыратынымыз таза араб тілі әліпбиінің 28 әрпі жазылған 2 сақтау бірлік (КП 1390; 1391) жылқы жауырындары. Жалпы, көшпелі қауымдарда оның ішінде қазақ дүниетанымында төрт түлік малдың дене мүшелерінің ішінде жауырын киелі саналады әрі сакралды қызметі атқарады. Жауырын арқылы сәуегейлікпен айналысу, сүйекті оттың жалынына қақтағанда пайда болған сызаттар мен жолақтарға қарап бал ашу дәстүрлі ортада ерте заманнан белгілі (Қабдолдина, 2017:383). Ал бұл жердегі қара сиямен араб әліпбиі жазылған жылқы жауырындарының (түйе жауырындары болуы да мүмкін – Ж.Б.) мешіт-медреселерде бала-шағаны оқытатын көрнекі құрал ретінде қызмет атқарып, пайдаға асып отырғандығын көреміз.

Соңғы темір экспонаттардағы (КП 26453; 20255; 14076) деректер әртүрлі мазмұнды болып келеді. Тік төртбұйышты жұқа темір қалыптағы (КП 26453) араб әріптерімен жазылған шағатай тіліндегі мәтіннен қазақ халқының Ресей империясына бодан бола бастаған кезеңінен аз да болса мағұлмат алуға болады. Тек темірдегі мәтінде қазақтың қай ханына немесе сұлтанына қай жылдары жазылғаны туралы деректің ұшыраспайтындығы өкінішті-ақ.

Қылыштағы (КП 20255) дерекке жүгінсек Ресей патшасы Александр I (1777-1825) Айшуақ ханның (1723-1810) екінші ұлы Шерғазы сұлтанға (1767-1845) 1812 жылы кіші жүзде билік жүргізуіне толық келісімін беріп, хан тағын ұсынып, арнайы қылыш сыйлаған. Александр I 1801 жылы Патшалық Ресейдің тағына отырып, 1825 жылға дейін мемлекетті билейді. Осы тағайындаудан кейін Шерғазы сұлтан да 1812-1824 жылдар аралығында кіші жүзде хандық құрып, билік жүргізгені тарихта мәлім.

Айбалтаға (КП 14076) аталмыш бұйымды кім қай жылы жасағандығы және кімге сыйланғандығы туралы деректер ғана жазылған.

Біз музей қорында сақталынып отырған 9 сақтау бірлік экспонаттағы араб әріптерімен жазылған араб, парсы, шағатай тілдеріндегі арабграфикалы артефактілерді зерттеп, олардың түпнұсқа мәтіндерін қазақ тіліне аударып, жүйеленген мағыналық аудармалары мен түсініктемелерін беріп ғылыми айналымға түсіріп отырмыз.

Ең бастысы шығыстанушы-эпиграфист ғалымдар міндетті түрде әрбір жазба ескерткіштердегі түпнұсқа жазуларға зерттеу жұмыстарын жүргізгені абзал. Түпнұсқа арқылы жұмыс істеу тіпті кейде көмескі тартып өшуге шақ қалған жазуларды да қалпына келтіруге, аудармасын мағыналық тұрғысынан ешқандай боямасыз, қатесіз беруге көп септігін тигізеді. Сондықтан біз бұл бұйымдардағы жазуларды түпнұсқаларында қалай таңбаланса солай беруге тырыстық. Яғни, түпнұсқа мәтіндерде орфографикалық және грамматикалық қателер кездесіп жатса, олардың біздің тарапымыздан жіберілген олқылықтар емес екендігін ескертеміз.

Қорытынды. Біз болашақта еліміздің тарихи-өлкетану музейлеріндегі шашырап жатқан материалдарды жинастыру, толықтыру керектігін, әрі арабжазулы артефактілердің төл тарихымыз бен мәдениетімізге қосатын қомақты үлесін ескере отырып, оларды бейберекет зерттемей жоғары ғылыми деңгейде зерделеуіміз қажет деп білеміз. Себебі ҚР МОМ-і қорындағы материалдар алыс-жақын шетел және отандық музейлеріміздегі жәдігерлермен салыстыра зерттелуі керек. Сонда ғана бұл ғылым саласы жан-жақты дамып, алғашқы дереккөз ретінде келешек кешенді зерттеулерге жол ашып, негіз бола алады.

Әдебиеттер тізімі

Әлімбаев Н. Ант-су ішіу // Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. 1-том. - 2017. 224-225 б.

Әлімбаев Н., Уәли Н., Белтенев Ж. Әулие¹ // Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. 1-том. - 2017. 463-465 б.

Белтенев Ж. Әзірет Әлі / Хазрет Али // Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. 1-том. - 2017. 433-434 б.

Белтенев Ж. Дұға оқу // Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. 2-том. - 2017. 91-92 б.

Белтенев Ж. Жын-шайтан // Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. 2-том. - 2017. 715-716 б.

Белтенев Ж. Иман айту / Иман үйіру // Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. 3-том. - 2017. 80-81 б.

Белтенев Ж. Қазақстан Республикасы Мемлекеттік орталық музейі қорындағы сирек кездесетін мұсылман кітаптары мен қолжазбалары // ҚазҰУ хабаршысы. Шығыстану сериясы. 2006. №3 (36). 20-32 б.

Белтенев Ж. Қазақстан Республикасы Мемлекеттік орталық музейі қорындағы ағаш, сүйек және темір эпонаттардағы эпиграфикалық деректер // Ясауи мұрасын зерттеудің ғылыми мәселелері атты Әзірет-Сұлтан Мемлекеттік қорық мұражайына 30-жыл толуына арналған халықаралық конференцияның материалдары. 30-қыркүйек 2008 ж. 241-251 б.

Крачковская В.А. Задачи арабской эпиграфики // Труды института востоковедения IV. АН СССР М., - 1937. – С. 127-134.

Қабдолдина Г. Жауырынмен бал ашу // Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - 2017. 383-384 б.

Уәли Н. Бақсы // Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. 1-том. - 2017. 497-503 б.

References

Blimbai N. Ant-su ishiu [the oath] // Qazaqtyn etnografialyq kategorialary, ugymdar men ataularynyn dasturli zhuiesi. Ensiklopedia. 1-tom [Traditional system of ethnographic categories, concepts and names of Kazakhs. The Encyclopedia. Volume 1.]. 2017. 224-225 b. [in Kazakh]

Blimbai N., Uali N., Beltenov Zh. Aulie¹ [Saint¹] // Qazaqtyn etnografialyq kategorialary, ugymdar men ataularynyn dasturli zhuiesi. Ensiklopedia. 1-tom [Traditional system of ethnographic categories, concepts and names of Kazakhs. The Encyclopedia. Volume 1.]. 2017. 463-465 b. [in Kazakh]

Beltenov Zh. Aziret Ali / Hazret Ali [Hazret Ali] // Qazaqtyn etnografialyq kategorialary, ugymdar men ataularynyn dasturli zhuiesi. Ensiklopedia. 1-tom [Traditional system of ethnographic categories, concepts and names of Kazakhs. The Encyclopedia. Volume 1.]. 2017. 433-434 b. [in Kazakh]

Beltenov Zh. Duğa oqý [Read a prayer] // Qazaqtyn etnografialyq kategorialary, ugymdar men ataularynyn dasturli zhuiesi. Ensiklopedia. 2-tom [Traditional system of ethnographic categories, concepts and names of Kazakhs. The Encyclopedia. Volume 2.]. 2017. 91-92 b. [in Kazakh]

Beltenov Zh. Iman aitu / Iman uiru // Qazaqtyn etnografialyq kategorialary, ugymdar men ataularynyn dasturli zhuiesi. Ensiklopedia. 3-tom [Traditional system of ethnographic categories, concepts and names of Kazakhs. The Encyclopedia. Volume 3.]. 2017. 80-81 b.

Beltenov Zh. Qazaqstan Respublikasy Memlekettik ortalyq muzeii qoryndagy sirek kezdesetin musulman kitaptary men qoljazbalary [Rare Muslim books and manuscripts in the funds of the Central State Museum of the Republic of Kazakhstan] // Qazuu habarshysy. Shygystanu seriasy [Bulletin of Kaznu. Oriental Studies series] - 2006. №3 (36). 20-32 b. [in Kazakh]

Beltenov Zh. Qazaqstan Respublikasy Memlekettik ortalyq muzeii qoryndagy agash, suiek zhane temir eksponattardagy epigrafikalıyq derekter [Epigraphic data on wood, bone and iron esponates in the funds of the Central State Museum of the Republic of Kazakhstan] // Iasaui murasyn zertteudin gylymi maseleleri atty Aziret-Sultan Memlekettik qoryq murazhaiyna 30-zhyl toluuna arnalgan halyqaralyq konferensianyn materialdary [Materials of the international conference dedicated to the 30th anniversary of the Hazret-Sultan State Reserve Museum on scientific problems of studying the heritage of yasawi]. 2008 ж. 241-251 b. [in Kazakh]

Beltenov Zh. Zhyn-shaitan [The Demon-Satan] // Qazaqtyn etnografialyq kategorialary, ugymdar men ataularynyn dasturli zhuiesi. Ensiklopedia. 2-tom [Traditional system of ethnographic categories, concepts and names of Kazakhs. The Encyclopedia. Volume 2.]. 2017. 715-716 b. [in Kazakh]

Kabdoldina G. Zhauyrynmen bal ashı [divination by shoulder blade] // Qazaqtyn etnografialyq kategorialary, ugymdar men ataularynyn dasturli zhuiesi. Ensiklopedia. 2-tom [Traditional system of ethnographic categories, concepts and names of Kazakhs. The Encyclopedia. Volume 2.]. 2017. 383-384 b. [in Kazakh]

Krachkovskaya V.A. Zadaqi arabskoi epigrafiki [Tasks of Arabic epigraphy] // Trudy institute vostokovedeniya [Proceedings of the Institute of Oriental Studies IV]. 1937. S. 127-134. [in Russian]

Uali N. Baqsy [Shaman] // Qazaqtyn etnografialyq kategorialary, ugymdar men ataularynyn dasturli zhuiesi. Ensiklopedia. 1-tom [Traditional system of ethnographic categories, concepts and names of Kazakhs. The Encyclopedia. Volume 1.] -2017. 497-503 b. [in Kazakh].

**МАЗМҰНЫ
CONTENTS
СОДЕРЖАНИЕ**

**ДЕРЕКТАНУ ЖӘНЕ ТАРИХНАМА
SOURCE STUDING AND HISTORIOGRAPHY
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ИСТОРИОГРАФИЯ**

Белтенев Ж. М.
ЕСКІ ЖӘДІГЕРЛЕРДЕГІ АРАБГРАФИКАЛЫ ЭПИГРАФИКАЛЫҚ ДЕРЕКТЕР
(ҚР ОМА МАТЕРИАЛДАРЫ НЕГІЗІНДЕ).....5

Асымова Д.Б.
ҚАЗАҚСТАННЫҢ XX ҒАСЫРДЫҢ ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫНДАҒЫ
ОТБАСЫ ФОТОЛАРЫНДАҒЫ БЕЙНЕЛЕРДІҢ ВИЗУАЛДЫ ТАРИХЫ.....19

**ОРТА ҒАСЫРЛАР ТАРИХЫ
MEDIEVAL HISTORY
СРЕДНЕВЕКОВАЯ ИСТОРИЯ**

Ошан Ж.
ТҮРКІ ҚАҒАНАТТАРЫ ЫДЫРАҒАННАН КЕЙІН ТОҒЫЗ ТАТАРДЫҢ ДАЛА
БИЛІГІНЕ ҮМТЫЛУЫ, ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ КӨШПЕНДІЛЕР АРАСЫНДАҒЫ
САЯСИ ОРНЫ МЕН ТАРИХИ РӨЛІ.....28

Aubakirova K.K., Taiman S.T.
HISTORICAL AND CULTURAL FACTORS OF THE TURKIC-ARAB
RELATIONS DURING THE MAMLUKS RULE (13-15 CENTURIES).....36

**ЖАҢА ЗАМАН ТАРИХЫ
NEW HISTORY
НОВАЯ ИСТОРИЯ**

Садықов Е.Т., Жүсіпов Н.Қ., Токмұхамедов С.Е.
МӘШҰР ЖҮСІПТІҢ ТАРИХИ МҰРАСЫ.....44

Дүйсебаева А.И.
ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ИМПЕРСКОЙ ВЕТЕРИНАРНОЙ СЛУЖБЫ
В КАЗАХСКОЙ СТЕПИ: НА ПРИМЕРЕ ТУРГАЙСКОЙ ОБЛАСТИ (КОНЕЦ XIX ВЕКА).....52

**КЕҢЕС ДӘУІРІ ТАРИХЫ
SOVIET PERIOD HISTORY
ИСТОРИЯ СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА**

Кабульдинов З.Е., Рыскулов Т.А.
ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ СМАГУЛА САДУАКАСОВА.....62

Жүсіп Сұлтан Хан, Козыбаева М.М., Маслов Х.Б.
О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АЛИХАН БУКЕЙХАНА В ПЕРВЫЕ ГОДЫ
СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ В КАЗАХСТАНЕ (1920-1922).....69

Гривенная Л.А.
ВОССТАНИЯ И ГОЛОД 1921-1922-Х ГОДОВ В КАЗАХСТАНЕ:
ПОЛИТИЧЕСКАЯ И СОЦИАЛЬНАЯ РЕАКЦИЯ НА
АНТИНАРОДНУЮ ПОЛИТИКУ БОЛЬШЕВИСТСКОЙ ВЛАСТИ.....78

Мусагалиева А.С.
О НАРОДНЫХ ВОССТАНИЯХ И ПРОТЕСТАХ В КАЗАХСТАНЕ (1929-1931 ГГ.).....87

Исенов О.И., Купенов Б.К.
1920-1930 жж. ТӘЖІКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНА ҚОНЫС АУДАРҒАН
ҚАЗАҚ БОСҚЫНДАРЫ: ОЛАРДЫҢ БЕЙІМДЕЛУІ.....96

Төлентаева К.А. ҚАЗАҚСТАНДА ОРТА АРНАУЛЫ КӘСІБИ БІЛІМНІҢ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ (XX ҒАС. 20-30 жж.).....	106
Қайыпбаева А.Т., Әбікей А.М. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЗАЙЫРЛЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ ЖӘНЕ ХАЛЫҚ АҒАРТУ КОМИССАРИАТЫ.....	117
Қабыл А.Ә., Нартбаев Ш.Ж., Мамраймов С.Д. ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ 1930-ЖЫЛДАРЫ ҚАРАҚАЛПАҚ ЖЕРІНЕ АУА КӨШҮІ ЖӘНЕ ОҢТҮСТІККЕ ОРАЛУ ТАРИХЫНАН.....	127
Болтаева С.Ж. ТӘШЕНЕВ ЖҮМАБЕК АХМЕТҮЛЫ – КЕҢЕСТІК ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖЕТЕКШІ САЯСИ ҚАЙРАТКЕРІ.....	136
Сактаганова З.Г., Ыбырайхан М.Ы. ОРТАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ 1964-1985 жж. АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ЕҢБЕККЕРЛЕРІНІҢ КҮНДЕЛІКТІ ӨМІРІ: КОМСОМОЛ-ЖАСТАР БРИГАДАЛАРЫНЫҢ ЕҢБЕГІ МЕН ҚЫЗМЕТІНІҢ МАТЕРИАЛДАРЫ БОЙЫНША.....	144
Борбасов С.М. АЛМАТЫДАҒЫ 1986 ЖЫЛҒЫ ЖЕЛТОҚСАН КӨТЕРІЛІСІ.....	155
ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ HISTORY OF INDEPENDENT KAZAKHSTAN ИСТОРИЯ НЕЗАВИСИМОГО КАЗАХСТАНА	
Уалтаева А.С., Уалтаев М.Д. ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ НОВЫХ ФОРМ ЗАНЯТОСТИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ.....	165
Найманбаев Б.Р. ИСТОРИЯ БОРЬБЫ ИНТЕРЕСОВ «СТАРЫХ» И «НОВЫХ» ИГРОКОВ НА МЕЖДУНАРОДНОЙ АРЕНЕ в XXI ВЕКЕ.....	174
ЭТНОЛОГИЯ ЖӘНЕ АРХЕОЛОГИЯ ETHNOLOGY AND ARCHEOLOGY ЭТНОЛОГИЯ И АРХЕОЛОГИЯ	
Әбілсейіт Мұқтар, Тұрарұлы А., Жумабаев А. САРАЙШЫҚТАҒЫ «ХАН МОЛАСЫН» ІЗДЕУ ТАРИХЫ.....	186
Хабдулина М.К., Ғайса А.М. НОВЫЕ ПОДХОДЫ В ИССЛЕДОВАНИИ ЭЛИТНЫХ МОГИЛЬНИКОВ САКСКОЙ ЭПОХИ САРЫАРКИ.....	196
Оразбаева А.И. ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫЕ ТРАДИЦИИ КАЗАХОВ В XV-XVIII ВВ.....	207
Қалшабаева Б.К., Өзбекбай Ә. ОРТА АЗИЯ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ ОТБАСЫ ЖӘНЕ НЕКЕ ҚАТЫНАСТАРЫНДАҒЫ СЫЙ АЛМАСУ ДӘСТҮРЛЕРІ (XIX Ғ. ОРТАСЫ МЕН XX Ғ. БАСЫ).....	216
Арынов Қ.С., Амантуров М.Қ., Малдыбекова Л.Ж. ОРТАҒАСЫРЛЫҚ СЫҒАНАҚТЫҢ ШЫҒЫС ҚАҚПАСЫ: ҚҰРЫЛЫМЫ ЖӘНЕ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	225

**СЫН-ПІКІР
REVIEW
РЕЦЕНЗИЯ**

Аканов К.Г.

РЕЦЕНЗИЯ НА КНИГУ Б.Г. АЯГАНА:

ИСТОРИЯ УЛУГ УЛУСА – ЗОЛОТОЙ ОРДЫ: КУРС ЛЕКЦИЙ

АЛМАТЫ, «ЛИТЕРА-М» ЖШС, 2020. 224 Б.....236

**МЕРЕЙТОЙ
ANNIVERSARY
ЮБИЛЕЙ**

АЛДАЖҰМАНОВ ҚАЙДАР СЕЙСЕМБАЙҰЛЫНЫҢ

80-ЖЫЛДЫҚ МЕРЕЙТОЙЫНА ОРАЙ ҚҰТТЫҚТАУ239